

SZOCIOLÓGIAI SZEMLE 21(3): 157–160.

Bíráló Ladányi János „Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok (1975–2010)” című kötetéről.

(Ú. M. K. Budapest, 2010).

Somlai Péter

somp@t-online.hu

Ladányi János új könyve több tucat elemző tanulmányt, vitairatot és rövidebb újságcikket tartalmaz, harmincöt év termését. A cím nagyjából lefedi azt a témakört, amiről a szerző – egyedül vagy társakkal – írt 1975 óta. De csak nagyjából, mert fontos kulcsszavak hiányoznak a címből. Például ezek: „szegregáció és integráció”, „tér szerkezet”, „iskolarendszer”, „szegénység”, „romakérdés”. Persze csak a címből hiányoznak, mert a kötet lapjain sokszor találkozhat velük az olvasó. S ha összetársítja ezeket a címszavakat, máris kirajzolódik Ladányi érdeklődésének és eddigi kutatói pályájának jellegzetes vidéke.

A modern szociológia egyik központi vidéke ez. Az a témakör, amely a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének folyamatait és mechanizmusait foglalja magában. E témakör fogalmi körében próbálták és próbálják sokan értelmezni a szociológiai struktúrák mindenkor állapotát, és Ladányi is itt vizsgálta azokat a változásokat, amelyek a magyar társadalomban mentek, illetve mennek végbe.

Változásokat? De változott-e lényegesen például az iskolai szelekció? E kötet tanúsága szerint 1978-ban, a Valóság-ban jelent meg az a tanulmány, amit először írt a szerző – Gerő Zsuzsával és Csanádi Gáborral közösen – arról, hogyan szűrik meg tanulóikat az általános iskolák. Azt mutatták meg itt a szerzők, hogy az iskolai érettségi vizsgálatok, illetve a kisegítő iskolákba történő áthelyezések egy fontos szelekciós mechanizmust hoznak létre. Ezzel a mechanizmussal érik el a közoktatás szereplői azt, hogy a kisegítő iskola egyfajta mentesítő legyen, „...amely lehetővé teszi, hogy az általános iskolák működését kevésbé zavarják a problematikus gyerekek” (91–92).

A „problematikus gyerekek” társadalmi értelemben a leginkább hátrányos helyzetű, szakképzetlen szülők gyerekei voltak és maradtak. Ezek a gyerekek, illetve az ilyen családok és társadalmi rétegek szerkezeti pozíciója hosszabb ideje állandósult a magyar társadalomban. Ez tűnik ki a kötet újabb írásaiból. De a

változásokra is fény derül. Ladányi szerint az ilyen gyerekek helyzete mára mégis módosult. Egyrészt azért, mert a korábbi szelekciós mechanizmusok helyét „átvette a drasztikus és nyílt, olykor már apartheidszerű iskolai diszkrimináció” (205). Másrészt pedig azért, mert a szülők korábbi helyzeti hátrányaiból a jelenkor mélyszegénysége s vele egyre mélyebb, a többségi társadalomtól elválasztó szakadék alakult ki.

A mélyszegénység értelmezése a posztkommunista átmenet-nek nevezett folyamathoz vezeti az olvasót. Ez a folyamat valamikor a 80-as évek közepétől indult el Magyarországon, s nagyobb lendületet persze 1989–1990-től, a politikai rendszerváltás idejétől nyert. Ekkor kezdtek felgyorsulni gazdaság és társadalom korszakos átalakulásának folyamatai: a privatizáció, a hiánygazdaság felszámolása és a kínálati piac kiépülése, az ár- és jövedelemszerkezet átalakulása, a munkaerőpiac megváltozása. De még több történt, s ezt egy rövid recenzióban sem árt hangsúlyozni.

Az államszocializmus gazdasága és társadalma ipari gazdaság és társadalom volt. Az iparosítás technikai és szervezeti nyomták rá bélyegüket nemcsak a termelőüzemekre, hanem az igazgatás, a tudományos kutatás, vagy akár a gyógyítás és oktatás intézményeire is. Csakhogy az 1970-es évek második felében elkezdődött változások a rendszerváltás idejére Nyugat-Európában és a fejlett országokban posztindusztriális gazdaságokhoz és társadalmakhoz vezettek. Az ilyen irányú átalakulás később elkezdődött ugyan a kelet-európai szocialista országokban is, de igen nehézkesen haladt (s ez a késedelem és alkalmatlanság nagyban hozzájárult a szocialista rendszer bukásához). Az új, „tudásalapú” gazdaságban döntő szerepe lett a szolgáltatásoknak, a kibernetika alkalmazásának, a szakképzésnek stb. Vagyis mindannak, amivel éppen a szegénységben és a mélyszegénységben élő rétegek tagjai nem rendelkeztek.

A gazdasági átalakulás legfontosabb mechanizmusa a privatizáció volt, s ez igen nagy arányú gazdasági visszaeséssel járt együtt. Az ország gazdasági teljesítménye hamarosan 30%-kal maradt el az 1989-es szinttől. A privatizáció nyomán gyorsan emelkedett a munkanélküliek száma. Egyharmadával csökkent a foglalkoztatottak aránya egy olyan társadalomban, amelyben több évtizeden át közel teljes foglalkoztatottság volt. Sok családban a családfenntartó vált munkanélkülivé vagy választotta a korai nyugdíjazást. A pályakezdő fiatalok közül is sokan kiszorultak a munkaerőpiacról. A gazdasági átalakulással tehát nem járt együtt azoknak a felkészítése, akik a hiánygazdaság legképzetlenebb és leghátrányosabb helyzetű, de mégis biztos keresetű rétegét alkották. A szakképzetleneké, akiket korábban a bányászatban, nehéziparban, építőiparban foglalkoztattak. Közülük sokan voltak cigányok.

Így alakult ki legfontosabb társadalmi problémánk, a mélyszegénység. S ezzel párhuzamosan szilárdultak meg a szegregáció – persze már addig is létező, de enyhébb és más perspektívájú – mintái lakóhelyeken, munkahelyeken, iskolákban, önkormányza-

tokban. Elsősorban ez a jelenség, a mélyszegénység, s a vele együtt járó kirekesztési mechanizmusok, intézmények, konfliktusok foglalkoztatták Ladányi Jánost.

A kötet legtöbb írása erről a kérdéskörrel szól: egy hosszú fejezet az iskola-rendszerről, s egy másik, ami a következő címet viseli: „A társadalmi egyenlőtlenségek térbeli leképeződése”. (Ezekben főleg Budapest társadalmáról ír a szerző: például a lakóhelyi szegregáció változásairól, a középső Józsefváros rehabilitációjáról, romák és zsidók elhelyezkedéséről, várospolitikáról.) Több tanulmányban olvashatunk az átmenet hatásairól, a romák helyzetéről és az újrakörzetesítésről. Azután néhány, főleg a 90-es évek közepén Szelényivel közösen fogalmazott írás következik, amelyek az esélyteremtő állam és a szociáldemokrácia akkori lehetőségeit taglalták. Egy másik fejezetben pedig rövid cikkek szólnak a magyar szociálpolitikáról. A kötetet olyan fejezet zárja, amiben alkalmi írások olvashatók emberi jogi kérdésekről az 1991-es miskolci gettóügytől kezdve mai problémákig.

Ladányi elemzéseinek túlnyomó részét igen fontosnak tartom. Persze nemcsak az itt olvasható, rövidebb írásokat, hanem a hozzájuk kapcsolódó könyveket is. Például a Szelényi Ivánnal közösen írt „A kirekesztettség változó formái” (2004, Napvilág) címűt a közép-európai és délkelet-európai romákról.

Nem tudok részletesebben foglalkozni a kötet sok írásával. Inkább egy újabb tanulmányt emelek ki közülük, amiben választ fogalmaz meg Ladányi arra a kérdésre, milyen okai vannak Magyarországon a mélyszegénységnek. Eredetileg 2009-ben, a Kritiká-ban jelent meg a „Kompország az Európai Unióban” című tanulmány, amiben Ady metaforáját idézi s használja fel a szerző. Annak a mozgásnak a bemutatására használja, ahogyan Magyarország sodródik a Kelet és a Nyugat között. Úgy látja, hogy a magyarországi demokrácia végzetes bajokkal küszködik. A választók nem a bajok orvoslását, nem valódi programot várnak a pártvezetőktől, „... és nem azt büntetik, aki hazudik, hanem aki nem hajlandó elég szép álmot ígérni nekik” (781). Így aztán a magyarországi politikai élet „mára már szinte teljes mértékben a populista ígéretések foglyává vált” (781). Magyarázatot azonban nem a politikusok személyiségében és magatartásában keres a szerző, hanem abban a társadalmi modellben, ami még a kádárizmus alatt jött létre.

Erre a modellre Ladányi a „gulyáskommunizmus” címkéjével emlékeztet. A fiatalabb olvasók számára nem árt összefoglalni a modell lényegét: a nép akarát javuló fogyasztással kell elfojtani. A politikai ellenállás letörését és a demokratikus akarat elnémítását célozták a kádárizmus reformista intézményei és magatartásmódjai. Növekvő életszínvonalat és – a szomszédos kelet-európai államokhoz képest – magasabb szintű magánfogyasztást céloztak ezek a reformok. Mindezen intézmények és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök alapját a rendszerváltás rendítette meg. A 80-as évektől kifejlődő, majd az 1989 után széles körben megvalósuló piacgazdaságban rendszeridegen lett a kádárista „közmegegyezés”, mégis továbbélt a szerző szerint. Ladányi legfontosabb tézise ennek okára vonatkozik. Szerinte az a réteg, amely a késő kádári rendszer kedvezményezettjeiből állt, nem akart

engedni korábbi privilégiumaiból, a magyarországi pártok pedig megpróbálták megőrizni ezeket a privilégiumokat az utóbbi húsz évben. Mindebből az következik, hogy az államtól szerzett és fenntartott előnyök rendszere vezeti zsákutcába a magyarországi fejlődést. Ez a rendszer sodortatja – Ady metaforájával élve – a Kelet és a Nyugat között a kompromisszumot.

Sok mindent fontosnak és meggyőzőnek találtam a szerző elemzéseiben. Ellenvetéseim azokra az értelmezési szempontokra vonatkoznak, amik kimaradtak ezekből az elemzésekből. A kötet írásaiból úgy tűnik, mintha a hazai társadalmi erőteréből teljes egészében megérthetnénk a mélyszegénység létrejöttét, a gazdaság átalakulását és a vele járó társadalmi problémákat. Pedig tudjuk, hogy az átalakulás fő folyamatai globális erőterben, a kapitalista világ gazdasági félperifériáján zajlanak. Ennek megfelelően a világméretű tőkefelhalmozásnak, a világpiacnak és a multinacionális vállalatoknak, a nemzetközi gazdasági intézményeknek és szervezeteknek döntő jelentőségük van a hazai viszonyok alakulásában. Főleg személtelen erők ezek, nehezen hozzáférhetőek a szociológus számára. Igen nagy módszertani akadályokat kell legyőznie annak a kutatónak, aki a szóban forgó erők hatókörét a gazdaság és politika kollektív szereplőivel együtt próbálja majd bemutatni. De előbb-utóbb hozzá kell látni ennek a feladatnak az elvégzéséhez. Mindenesetre e könyv fejezetei fontos támpontokat jelentenek majd egy ilyen átfogóbb elemzés számára.

A tájékozódást nagyban megkönnyíthetné, ha a kötet végén lenne tárgy- és névmutató. A mutatók hiányán persze nincs mit csodálkozni, hiszen a magyar kiadók rendre megtakarítják ezeket, az olvasók pedig irigyelhetik azokat az idegen nyelvű szakkönyveket, amelyekben könnyebben és gyorsabban lehet megkeresni érdekes részeket.

Végezetül még írni kell egy a kötet tárgyát és a szociológusszakmát egyaránt érintő kérdésről. A könyv szövege nagyjából megegyezik egy korábbival, a 2005-ben ugyanennél a kiadónál közreadott Szociális és etnikai konfliktusok cíművel. A mostani Előszóból azonban megtudhatjuk, hogy két fontos változtatás történt. Egyrészt jelen kötetbe bekerültek Ladányi 1987 előtt és 2005 után írt tanulmányai, másrészt kimaradtak a korábbi kötetben közölt vitacikkek. Ezeket a vitákat (a „ki a cigány?” kérdéséről, az „underclass” fogalmának értelméről és az „esélyteremtő állam”-ról) beárnyékolta sokféle személyes elfogultság a szerző és vitapartnerei részéről. Hogyan is lehetne ez másképp egy kis ország kis szakmájában, amikor a vonzalmak és hiúságok még a nagyobb országok nagyobb szakmaiban is rendszerint az igazságra hivatkozó érvek álruháiban jelennek meg. Pedig volt hozadéka a szóban forgó vitáknak. Például a „Ki a cigány?” problémáját kutatómódszertani kérdésként kezdték megfogalmazni, de az erről – az 1990-es évek végén – folytatott vita rögtön túlmutatott a mintaválasztási döntések ügyein. Érvényes fogalmi alternatívákat tárt fel, és nyilvánvalóan erős hatása lett a későbbi szakirodalomban.